

BUITENPLAATSEN IN DE GOUDEN EEUW

ADELSGESCHIEDENIS
XIV

De buitenplaats Driemond werd in 1642 ontworpen door Philips Vingboons voor de lakenhandelaar Gerbrand Anslo. Schilderij *Gevogelte in de tuin van een landhuis* door Melchior de Hondecoeter, circa 1670. [Alte Pinakothek München; foto Blauel/Gnammm Artothek]

BUITENPLAATSEN IN DE GOUDEN EEUW

DE RIJKDOM VAN HET BUITENLEVEN IN DE REPUBLIEK

YME KUIPER & BEN OLDE MEIERINK redactie

ELYZE STORMS-SMEETS beeldredactie

Hilversum
Verloren
2015

De uitgave van dit boek is mede mogelijk gemaakt dankzij financiële steun van:
Stichting Van der Wyck-de Kempnaer

Afbeelding op het omslag: Buitenplaats Westwijck in de Purmer. Philips Vingboons (1637).
Op het schutblad voor: Gezicht op Amsterdam en Amstel, gravure ca. 1700 (Bienfait 1943);
schutblad achter: Zuylestein Leersum, gravure ca. 1700 (Bienfait 1943).

Redacteurs: Yme Kuiper en Ben Olde Meierink
Beeldredacteur: Elyze Storms-Smeets
Assistent tekstredactie: Annemarie Zijlstra

De reeks Adelsgeschiedenis wordt uitgegeven onder auspiciën
van de Stichting Werkgroep Adelsgeschiedenis (www.adelsgeschiedenis.nl)

ISBN 978-90-8704-538-8

© 2015 Uitgeverij Verloren BV, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum, www.verloren.nl

Omslagontwerp Frederike Bouten, Utrecht
Typografie Rombus, Hilversum
Druk Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

INHOUDSOPGAVE

Woord vooraf	7
Onderzoek naar de buitenplaats in de Gouden Eeuw. Een vogelvluchtperspectief <i>Yme Kuiper</i>	10
Hollandse buitenplaatsenlandschappen. Buitenplaatsen en hun relatie met het landschap (1609-1672) <i>Gerdy Verschuure-Stuip, met medewerking van Hans Renes</i>	42
Amsterdam en Oranje. De politieke cultuur van kasteel en buitenplaats in Hollands Gouden Eeuw <i>Rob van der Laarse</i>	66
'Een yeder hadt te doen mit poten, planten en andere dingen'. Het buitenleven van rijke en voorname Friezen in de Gouden Eeuw <i>Yme Kuiper en Annemarie Zijlstra</i>	96
Het profijt voorop? Landbouwbedrijf op buitenplaatsen in Zeeland (1609-1672) <i>Martin van den Broeke</i>	128
'Een Paradijs, schier soeter en veel meer, als oyt de Werelt zagh'. Buitens in Utrecht (1609-1672) <i>Fred Vogelzang</i>	154
Transformatie en nieuwbouw. Adellijke en burgerlijke buitenplaatsen in Gelderland (1609-1672) <i>Ben Olde Meierink en Elyze Storms-Smeets</i>	178
Buitenplaatscultuur in Overijssel. Havezaten en spiekers in de zeventiende eeuw <i>Arnold Gevers, Albert Mensema en Ben Olde Meierink</i>	208
'Grote huysen' en hun interieur in Groningen en Drenthe in de zeventiende eeuw <i>Johan de Haan</i>	236

Van Brussel naar Den Haag. Bouw en verbouw van de Noord-Brabantse kastelen en 'omgrachte huizingen' in de zeventiende eeuw <i>Bas Aarts</i>	258
'Een grootschheid, die tusschen Maas en Rijn hare wedergade niet vindt'. Kastelen en kasteelachtige buitenplaatsen in Limburg in de zeventiende eeuw <i>Evelyn Ligtenberg</i>	282
Literatuurlijst	302
Over de auteurs	321
Register	324

WOORD VOORAF

Tien jaar geleden verscheen *Beelden van de buitenplaats*. Hierin werd voor het eerst de vervlechting van de cultuur van het buitenleven met processen van elitevorming in het Nederland van de negentiende eeuw op een brede en interdisciplinaire manier verkend. Deze bundel *Buitenplaatsen in de Gouden Eeuw* heeft een vergelijkbaar doel: een aanzet te geven om de rijkdom van het buitenleven in de gehele Republiek der Verenigde Nederlanden nader te verkennen. Het betreft een periode die enerverend, opwindend en dynamisch was. Culturele en sociale dynamiek vonden hun pendant in de groeiende populariteit van een creatief buitenleven. Dat sprak niet alleen de meest aanzienlijken en de allerrijksten in de samenleving aan maar ook andere groepen. Het aanzienlijk buitenleven van de zeventiende en achttiende eeuw mag inmiddels opgenomen zijn in de canon van de Nederlandse geschiedenis, heel bekend bij het in ons verleden geïnteresseerde publiek is het fenomeen toch niet. De Gouden Eeuw wordt toch vooral geassocieerd met schilderkunst – van stadsgezicht en genrestuk tot en met schuttersstuk en zeeslag. Maar wie goed speurt ontdekt bij onze vaderlandse meesters ook aandacht voor de populariteit van het buitenleven.

Het is ruim veertig jaar geleden dat jhr.dr. Henri van der Wijck zijn proefschrift *De Nederlandse buitenplaats te Delft* verdedigde. Daarin besteedde hij onder meer aandacht aan de opkomst van de buitenplaats als complex cultureel verschijnsel in de Gouden Eeuw. Niet alleen Holland, maar ook andere gewesten in de Republiek wilde hij in beeld brengen. Nog beken-der is zijn pleidooi om bij de instandhouding van buitenplaatsen als historisch erfgoed niet alleen oog te hebben voor het monumentale huis en zijn interieur maar evenzeer voor de nog bestaande park- en tuinaanleg. Nauw verbonden met zijn optreden als klokkenluider voor dit type erfgoed, is zijn concept van ‘de eenheid van de buitenplaats’. Dit is in onze tijd de ensemble-benadering gaan heten. Opgeleid als kunsthistoricus ontwikkelde Van der Wijck zich tot een cultuurhistoricus met een brede, integrale visie op de buitenplaats. Deze komt ook tot uitdrukking in zijn belangstelling voor de door hem met het buitenhuis als verwant beschouwde fenomenen als kastelen én boerderijen met een heerschapskamer. Bovendien bezat hij een grote kennis van de tuinarchitectuur. Verder koesterde hij het inzicht dat de buitenplaats een gewaardeerde plaats van herinnering kon zijn, met de daarbij horende emotionele vormen van beleving.

Tegen deze achtergrond is het begrijpelijk dat de Nederlandse Kastelen Stichting (die onlangs haar naam uitbreidde tot Kenniscentrum voor kasteel en buitenplaats) en de Stichting Van der Wyck-de Kempnaer krachten hebben gebundeld om dit boek te realiseren. De Stichting Van der Wyck-de Kempnaer stelde genereus een subsidie voor dit boek beschikbaar; de

Een vooraanstaand gezelschap in de (geïdealiseerde) tuin van een buitenhuis. Schilderij door Barend Graat, ca. 1661. [Coll. Rijksmuseum Amsterdam]

NKS Kenniscentrum voor kasteel en buitenplaats steunde dit project inhoudelijk op een voorbeeldige manier. We zijn beide stichtingen daarvoor zeer erkentelijk.

Aan de totstandkoming van dit boek hebben velen een bijdrage geleverd. Het is ons een genoegen een aantal van hen hier te noemen. Grote dank gaat in de eerste plaats uit naar de auteurs. Zij hebben gehoor gegeven aan ons verzoek om vanuit hun eigen specialisatie een verantwoord, algemeen beeld te geven van de opkomst van de buitenplaatscultuur in de ver-

schillende gewesten van de Republiek. Verder danken wij onze mede-auteurs Elyze Storms-Smeets en Annemarie Zijlstra, die respectievelijk ook als beeldredacteur en assistent tekstredactie een groot aandeel hadden in het maken van dit boek. Ten slotte noemen we Fred Vogelzang en Conrad Gietman die ons extra redactionele ondersteuning gaven en Arnold Gevers en Albert Mensema die het register samenstelden.

Yme Kuiper en Ben Olde Meierink (red.)

**BELGICA
FÆDERATA.**

Noord Zee

M A R E

G E R M A N I -

C U M .

ZUYDER

P A R I S .

F L A N D R I A

Baronie van Breda

Ambacht en

SHERRI OG E

M A Y E N

U T R E C H T

H O L L A N D

R H Y N L A N D T

H O L L A N D

H O L L A N D

H O L L A N D

H O L L A N D

H O L L A N D

H O L L A N D

H O L L A N D

H O L L A N D

H O L L A N D

H O L L A N D

H O L L A N D

H O L L A N D

H O L L A N D

H O L L A N D

H O L L A N D

H O L L A N D

H O L L A N D

H O L L A N D

H O L L A N D

H O L L A N D

H O L L A N D

H O L L A N D

H O L L A N D

H O L L A N D

Kaart van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (Belgica Foederata) door Joan Blaeu, 1664-1665. [Coll. Nederlands Scheepvaart Museum Amsterdam]

ONDERZOEK NAAR DE BUITENPLAATS IN DE GOUDEN EEUW

Een vogelvluchtperspectief

YME KUIPER

Eind 1941 verscheen *Nederlands beschaving in de zeventiende eeuw*. De auteur, Johan Huizinga, rondde zijn cultuurhistorische schets af met een terugblik waarin hij de energieke, dynamische Gouden Eeuw afzette tegen de volgens hem onmiskenbare ‘algemene geestelijke inzinking der achttiende eeuw’. Al in de loop van de zeventiende eeuw, zo schreef Huizinga, was de handelsstand (met name in Holland) ‘allengs van koopman tot magistraat en van ondernemer belegger geworden’. ‘Was het een land van renteniers geworden?’, vroeg hij zich af.¹ Even daarvoor had hij opgemerkt dat na de in 1713 beëindigde Spaanse Successieoorlog er voor een groot deel van het volk een periode van vrede en rust aanbrak. En dan volgt het citaat dat kenmerkend is voor Huizinga’s visualiserende stijl van geschiedschrijving en voor ons een opstap is naar een schets van de thematiek van deze bundel:

De algemene welvaart scheen aan de gezeten burger evengoed als aan de regenten het genot ervan voorgoed te verzekeren. Ganse streken des lands waren bedekt met buitenhuizen, dicht bij de stad, waar men het beste jaargetij sleet, gevarieerd van het kasteel en het grote landgoed der aanzienlijksten en rijksten, met hun heerlijkheden, titels en wapenborden, tot de koepels aan de vaart van de voorspoedige neringdoende toe. Het was een levenswijze die in geen ander land op die schaal mogelijk ware geweest; een hoge graad van openbare veiligheid en de kleine afstanden waren gewichtige voorwaarden. De vreemde reiziger moest dit land wel voorkomen als een soort burgerlijke Hof van Eden.²

Eigenlijk, zo rondde Huizinga zijn vergelijking tussen beide eeuwen af, past de naam Gouden Eeuw beter bij de achttiende eeuw dan bij de zeventiende. Die naam staat immers voor goudglans, voor de *aurea aetas*, het mythologische droomland zoals ooit door Ovidius beschreven. Als er een naam voor het bloeitijdperk van de zeventiende eeuw moet komen, laat die dan verbonden zijn met ‘hout en staal, pik en teer, verfen inkt, durf en vroomheid, geest en fantasie’, meende Huizinga. Niet iedereen ging mee met deze voorstelling van zaken. De socialistische voorvrouw Henriette Roland Holst – zij was een goede bekende die door Huizinga regelmatig op het landgoed Buissche Heide werd bezocht en samen met haar echtgenoot Richard te gast was bij Huizinga’s schoonfamilie op het buiten Toornvliet bij Middelburg – reageerde na ontvangst van een presentexemplaar van *Nederlands beschaving* onmiddellijk: ze had in het boek de ‘schaduwkant’ van de Gouden Eeuw gemist. Had Huizinga bewust gekozen voor een positief

1 Johan Huizinga, *Nederlands beschaving in de zeventiende eeuw. Een schets*. Bezorging tekst en illustraties Anton van der Lem (Amsterdam 1998; oorspr. Haarlem 1941).

2 Ibidem, 171-172. Vergelijk ook: Yme Kuiper, *De hofstede – ‘tot vermaeck en voordeel aengeleyt’. Beelden van de Nederlandse buitenplaats vanaf de zeventiende eeuw* (Oratie; Groningen november 2012).

Johan Huizinga ontvangt op de buitenplaats Toornvliet te Middelburg het echtpaar Henriette en Richard Roland Holst, 1925. [Coll. Universiteitsmuseum Groningen]

beeld van de maatschappij van de zeventiende eeuw? Dat was haar vraag aan hem. We kennen zijn antwoord niet, maar vermoedelijk was dat ‘ja’.

IN DE GEEST VAN HUIZINGA: VAN LUTTERVELT

Midden in oorlogstijd, juli 1943, verdedigde de kunsthistoricus Remmet van Luttervelt in Utrecht zijn bondige proefschrift *De buitenplaatsen aan de Vecht*.³ Deze studie van krap aan 140 pagina's geldt in vakkringen als een klassiek werkje. Hierin werd voor het eerst niet alleen vanuit een kunsthistorisch (lees: architectuurhistorisch) gezichtspunt naar de ontwikkeling van de buitenplaats in de Republiek gekeken, maar evenzeer vanuit een sociaal-historisch, zo niet sociologisch, perspectief. Dit laatste komt neer op meer aandacht voor de invloed van de opdrachtgever (en zijn motieven) bij de totstandkoming van de scheppingen van bouwmeesters en uitvoerende kunstenaars.⁴ Globaal gezien sluit de auteur aan op Huizinga's beeld van de energieke Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, met als vliegwiel het gewest Holland. Maar het thema van de opkomst en verdere ontwikkeling van de buitenplaats (hofstede) vulde Van Luttervelt veel gedetailleerder in. Uitermate belangrijk is dat bij hem niet alleen de

³ R. van Luttervelt, *De buitenplaatsen aan de Vecht* (Utrecht/De Bilt 1943).

⁴ *Ibidem*, 9.

Vermeendelijk het gezin van Reinier Pauw op de buitenplaats Westwijck in de Purmer. Het landhuis werd in 1637 ontworpen door Philips Vingboons. Schilderij door Cornelis Holsteyn, na 1650. [Particuliere Collectie; foto Bridgeman Art Library]

gebouwen voorwerp van onderzoek zijn. Onder een buitenplaats verstond Van Luttervelt – in een in 1948 verschenen bewerking van zijn proefschrift – zowel het huis als de bijbehorende tuinen, parken en andere, kleinere gebouwen. Meer nog dan het landhuis zelf beschouwde hij tuinen en parken als hét kenmerkende onderdeel van de aanleg van de buitenplaatsen aan de Vecht. In het verlengde van die opvatting ligt ook zijn mening dat de interieurs en meubilering van deze buitenhuizen niet echt bijzonder waren, omdat deze in niets afweken van datgene wat in voorname stadshuizen kon worden aangetroffen. Zo is ook het stucwerk in de buitens aan de Vecht voor hem slechts onderdeel van het stucwerk in Amsterdam.⁵ De idee van de eenheid van huis, tuin en park, bijgebouwen én het onderdeel zijn van een bepaald landschapstype gebruikten latere onderzoekers stevast om een eigen definitie van het fenomeen buitenplaats te construeren, meestal met kleine variaties op Van Luttervelts begripsomschrijving. Op zulke kwesties van definiëring komen we aanstonds nog terug, temeer omdat velen in en buiten het onderzoek naar de buitenplaats pleiten voor meer helderheid op het vlak van definities rond termen als ‘hofstede’, ‘buitenplaats’, ‘landgoed’, ‘kasteel’ en ‘villa’.⁶

⁵ R. van Luttervelt, *De Buitenplaatsen aan de Vecht* (Lochem 1948) 14.

⁶ Zo vinden we in een en het zelfde boek een bijdrage waarin gesteld wordt dat de onduidelijkheid over de betekenis van het woord ‘buitenplaats’ komt doordat er verschillende definities in omloop zijn, maar dat die definities ‘in essentie’ op hetzelfde neerkomen. In een andere bijdrage, van de hand van Carla Scheffer, wordt de ontwikkelingsgang van het verschijnsel buitenverblijf vanaf de Romeinse tijd tot op heden centraal gesteld en terecht gewezen op veranderingen in woordgebruik, in combinatie met andere accenten in de cultuur van het buitenleven. Zie Marina Laméris, *De buitenplaats en het Nederlandse landschap* (Zwolle 2012) 7 en 9-18.